

İbtidâ', Kıra'atü Ebî 'Amr, Vuḳūfū'l-Kur'ân, Kitâbü'l-İttifâk ve'l-infirâd, Şerhu'l-mu'cem, Şerhu't-tahkik, İhtilâfî 'adedî's-süver, Kıra'atü 'Abdillâh b. 'Amr, Kitâbü'l-Maḳâtî' ve'l-mebâdi', Ru'ûsü'l-âyât, Sücûdü'l-Kur'ân.

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Mihrân en-Nisâbü'rî, *el-Ğāye fi'l-kırâ'ati'l-ʿaṣr* (nşr. M. Gıyâs el-Canbâz), Riyad 1411/1990, neşredenin girişi, s. 5-24; a.mlf., *el-Mebsûṭ fi'l-kırâ'ati'l-ʿaṣr* (nşr. Sübey' Hamza el-Hâkimî), Dimaşk 1401/1980, neşredenin girişi, s. 3-6; ayrıca bk. s. 7; Sem'ânî, *el-Ensâb* (Bârûdî), V, 412-413; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam* (Atâ), XIV, 358; Yâkût, *Mu'cemü'l-üdebâ',* III, 12-15; İbnü'l-Esîr, *el-Lübâb*, III, 272; İbn Manzûr, *Muhtaşaru Târihi Dimaşk*, III, 55-56; Zehebî, *Ma'rifetü'l-kurrâ',* (Altıkulaç), II, 662-664; a.mlf., *A'lâmü'n-nûbelâ',* XVI, 406-407; a.mlf., *Târihu'l-İslâm: sene 381-400*, s. 27-28; İsnvî, *Tabakâtü's-Şâfi'îyye*, II, 399-400; İbnü'l-Cezerî, *Ğāyetü'n-Nihāye*, I, 49-50; a.mlf., *en-Neṣr*, I, 75, 82, 84, 86, 90, 93, 94; *Keṣfû'z-zunûn*, II, 1025, 1424; *Hedyyetü'l-ʿarifîn*, I, 67; Brockelmann, *GAL*, I, 203; *Suppl.*, I, 330; Sezgin, *GAS* (Ar.), I, 46-47; *el-Fihriṣü's-Şâmil: 'Ulümü'l-Kur'ân, maḥṭûṭâtü'l-kırâ'ât*, Amman 1986, I, 23; Kays Âl-i Kays, *el-İrânîyyûn*, I, 198-202; Cezzâr, *Medâhilü'l-mu'ellifîn*, III, 1658-1659; Ahmed Pâketçî, "İbn Mihrân", *DMBİ*, IV, 711-713.



ALİ EROĞLU

İBN MİKSEM el-ATTÂR

(ابن مقسم الطَّار)

Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen
b. Ya'kûb el-Attâr el-Bağdâdî
(ö. 354/965)

Kıraat ve nahiv âlimi.

265 (878-79) yılında Bağdat'ta doğdu. Bu tarih, *el-Bidāye ve'n-nihāye*'de (XI, 259) muhtemelen bir dizgi hatası yüzünden 205 (820-21) olarak geçmektedir. Hatib el-Bağdâdî'nin tesbit ettiği soy zincirinde sekizinci cediti olarak görünen ve Abdullah b. Abbas'ın mevlâsı olan Miksem'e nisbetle İbn Miksem diye meşhur oldu. Brockelmann'ın Miksem'i bir yerde doğru okurken diğer bir yerde Muksim diye kaydetmesi (*GAL Suppl.*, I, 328) ve Zehebî'ye ait *Târihu'l-İslâm*'da Mukassim şeklinde harekelenmesi dikkatsizlik eseri olmalıdır (*Tâcü'l-arûs*, "ksm" md.). İdrîs b. Abdülkerîm, Dâvûd b. Süleyman ve Hâtim b. İshak el-Mevsilî'den arz yoluyla kıraat tahsil eden İbn Miksem, Ebû Müslim el-Keccî, Sa'leb, İdrîs b. Abdülkerîm, Ebû Ca'fer İbn Ebû Şeybe gibi şahıslardan hadis dinledi. Sa'leb'in *Mecâlisü Şa'leb* adlı eserini rivayet edenler arasında yer aldı (İbnü'n-Nedîm, s. 335) ve ondan Arap dili ve edebiyatı alanında geniş ölçüde istifade etti. Kendisinden oğlu Ahmed, İbrâhim

b. Ahmed et-Taberî, Ebû'l-Ferec Abdülmelik b. Bekrân en-Nehrevânî, İbn Mihrân en-Nisâbü'rî, Ebû'l-Ferec eş-Şenebûzî arz yoluyla kıraat öğrendiler; Ebû'l-Hasan İbn Rizkaveyh ve İbn Şâzân el-Bağdâdî hadis rivayet etti.

Bağdat'ın ileri gelen kurrâsından olup kıraatlerin meşhur, garîb ve şâzlarını iyi bilen (Zehebî, *Ma'rifetü'l-kurrâ',* II, 598) ve Arap dilinde otorite kabul edilen İbn Miksem için İbnü'n-Nedîm, "Dilde ve şiirde âlimdi" derken Hatib el-Bağdâdî onu si-ka olarak değerlendirmiş ve Kûfeliler'in nahvine en çok vâkıf olan kişi diye tanıtmıştır. Zehebî bir yerde İbn Miksem hakkında ileri geri konuşulduğunu söylemiş (*Mizânü'l-İtidâl*, III, 519), başka bir yerde hadisini almakta sakınca bulunmadığını kaydetmiştir (*Ma'rifetü'l-kurrâ',* II, 600). Ancak İbn Miksem, Kur'an tilâvetinde icmâa aykırı okuyuşları yüzünden eleştirilmiştir. Devrin kurrâsının karşı çıktığı bu okuyuşları savunması ve talebelerine okutması sebebiyle tartışmaların yayılması ve durumun Halife Kâhîr-Billâh'a intikal etmesi üzerine, 321 (933) yılında Hâcib Selâme et-Tûlûnî el-Mü'temin'in huzuruna celbedilerek (İbn Miskeveyh, I, 285) başta Irak şeyhülkurrâsı İbn Mücâhid olmak üzere kıraat ve fıkıh âlimlerinden oluşan bir heyet önünde sorguya çekildi ve bu yanlış okuyuşlarından vazgeçerek tövbe etmesi istendi. İbn Miksem, bu baskı karşısında hatalı olduğunu kabul etmiş görünerek tövbe etti; müzakereler bir tutanakla tesbit edilip imzalandı ve muhtemelen tartışmaya konu olan kitapları yakıldı (*a.g.e.*, a.y.). Ancak konuyla ilgilenenlerin bu olayı değerlendirmeleri farklı olmuş, onun kendiliğinden bir şey uydurmadığı, İbn Şenebûz'a yapıldığı gibi kendisine de haksızlık edildiği, özellikle İbn Mücâhid'in bu iki âlimi incittiği ileri sürülmüştür (Ebû Hayyân et-Tevhîdî, VIII, 65).

İbn Miksem, İbn Mücâhid'in ölümünden sonra (Zehebî, *Ma'rifetü'l-kurrâ',* II, 598) farklı kıraat vecihlerini okumaya ve okutmaya devam etti. Ona ait vecihlerin Arap diline ve Mushaf'ın hattına uygunluğu kabul edilmekle birlikte isnadının bulunmaması, icmâa aykırı olması ve bazı örneklerinde mânânın bozulması gibi gerekçelerle bunlara karşı çıkmıştır. Meselâ Yûsuf sûresinin 80. âyetindeki نَجَاء kelimesini نَجَاء diye okumuş ve bu şekilde âyetin, "Ondan ümitlerini kesince fısıldaşarak bir kenara çekildiler" cümlesinde bulunan "fısıldaşarak" ifadesi "asil bir şekilde" anlamına dönüşmüştür. Arap dili ve Mushaf'ın imlâsı açısından bu okuyuş

mümkünse de burada ve benzeri örneklerde icmâa muhalefet edildiği ve bu okuyuşların herhangi bir mesnedinin bulunmadığı kesindir. Nitekim İbn Miksem de böyle bir iddiada bulunmamış, talebelerinden Ebû'l-Ferec eş-Şenebûzî'nin kendisinden naklettiğine göre sadece Mushaf'ın hattına ve bir vecihle de olsa Arap diline uyan her okuyuşun câiz olduğunu söylemiş (İbnü'l-Cezerî, II, 124), yapılan itirazlar karşısında Halef b. Hişâm'ın ve diğerlerinin tercihlerde bulunup kendilerine özel kıraat oluşturdıklarını öne sürerek aynı şeyin kendisi için de mümkün olduğunu ifade etmiştir. Ancak Halef'in uyguladığı yöntemin, Arap diline ve Mushaf'ın hattına uygunluğu yanında isnadı da bulunan kıraat vecihleri arasından seçim yapmaktan ibaret olduğunu dikkate almamıştır (Yâkût, XVIII, 150-151; Zehebî, *Ma'rifetü'l-kurrâ',* II, 598-600; İbnü'l-Cezerî, II, 124; İbn Miksem'in tefsir ve kıraat kitaplarında yer alan farklı okuyuşları için bk. Jeffery, I, 9-32).

Arthur Jeffery, İbn Miksem'in okuyuşunun genelde Kûfe kurrâsına dayandığını, onlardan ayrıldığı yerlerde Nâfi' b. Abdurrahman ve Ebû Ca'fer el-Kâfî'nin okuyuşlarını tercih ettiğini belirtmiş, onun okuyuşundan tesbit ettiği 500'ün üzerindeki örneğin beşte birinde Hasan-ı Basrî'nin okuyuşlarıyla uyuştüğünü zikretmiştir (*a.g.e.*, I, 33). Ebû Hayyân et-Tevhîdî, 352 (963) yılında kendisinden *Mecâlisü Şa'leb*'i dinlediği İbn Miksem'in o sırada gözlerinin görmediğini bildirmiştir. 8 Rebîulâhîr 354'te (13 Nisan 965) vefat eden İbn Miksem'in ölüm tarihi 353, 355 ve 362 (973) olarak da kaydedilmiştir.

Eserleri. 1. *el-Envâr fî tefsîri ('ilmi)'l-Kur'ân*. İbnü'l-Cevzî'nin benzerini görmediğini söylediği eserin bir nüshası Râmpûr Devlet Kütüphanesi'ndedir (Brockelmann, *GAL Suppl.*, I, 943). 2. *Cüz' fihî min ḥadîsi İbn Miksem 'an şüyûhih*. Bir nüshası Dârü'l-kütübü'l-Misriyye'de (Hadis, nr. 1558) bulunmaktadı (Fuâd Seyyid, I, 215). İbn Miksem'in kaynaklarda adı geçen diğer eserleri de şunlardır: *Kitâbü'l-Meşâḥif*, *el-Leṭâ'if fî cem'î hecâ'i'l-meşâḥif*, *İhticâcü'l-kırâ'ât*, *el-Vaḳf ve'l-İbtidâ',* *Kitâbü's-Seb'a bi'ileliha'l-kebir*, *Kitâbü's-Seb'ati'l-evsaṭ*, *Kitâbü'l-Aşğar* (*Şifâ'ü's-şudûr*), *el-İntişâr li-kurrâ'i'l-emşâr*, *Kitâbü'l-Muvaẓẓih*, *Kitâb fî kavlihi te'âlâ "ve men yaḳtûl"*, *'Ade-dü't-tamâm*, *el-Maḳşûr ve'l-memduḍ*, *Kitâb fî'n-naḥv*, *el-Müzekker ve'l-mü'enneṣ*, *el-Medḥal ilâ 'ilmi's-şîr*, *er-Red 'ale'l-Mu'tezile*, *Aḥbâru nefsih*.

BİBLİYOGRAFYA :

Tâcû'l-ʿarûs, "ksm" md.; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist* (Şüveymî), s. 160-162, 335; Ebû Hayyân et-Tevhîdî, *el-Besâʿir ve'z-zeḥâʾir* (nşr. Vedâd el-Kâdî), Beyrut 1408/1988, VIII, 65-66; İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem*, I, 285; Hatîb, *Târihu Bağdâd*, II, 206-208; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam* (Atâ), XIV, 170-172; Yâkût, *Muʿcemü'l-üdebâʾ*, XVIII, 150-154; İbnü'l-Kiftî, *İnbâhü'r-ruvât*, III, 100-103; Zehebî, *Maʿrifetü'l-kurrâʾ* (Altıkulaç), II, 597-600; a.mlf., *Târihu'l-İslâm: sene 351-380*, s. 114-115; a.mlf., *Tezkiretü'l-huffâz*, III, 924; a.mlf., *Aʿlâmü'n-nübelâʾ*, XVI, 105-107; a.mlf., *Mizânü'l-iʿtidâl*, III, 519; Safedî, *el-Vâfi*, II, 337-338; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XI, 259-260; İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-Nihâye*, II, 123-125; İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân*, s. 130-131; Süyûtî, *Buğyetü'l-uuʾât*, I, 89-90; Dâvûdî, *Ṭabakâtü'l-müfessirin*, II, 127-129; Brockelmann, *GAL Suppl.*, I, 183, 328-329, 943; Arthur Jeffery, "The Qur'an Readings of Ibn Miqsam", *Ignace Goldziher Memorial Volume* (ed. S. Samuel Löwinger - J. Samogiy), Budapest 1948, I, 1-38; Fuâd Seyyid, *Fihrisü'l-maḥṭûṭât*, Kahire 1380/1961, I, 215; G. H. A. Juynboll, "İbn Mîk-sam", *El² Suppl.* (İng.). s. 393; Abdülemîr Selîm, "İbn Mîksem", *DMBİ*, IV, 661-662.



TAYYAR ALTIKULAÇ

İBN MİSEM

(ابن ميثم)

Ebû'l-Hasen Ali b. İsmâil
b. Suayb b. Mîsem et-Temmâr
el-Esedî es-Sâbûnî
(ö. 183/799'dan sonra [?])

İmâmiyye Şîasî'nin
ilk kelâmcılarından.

Kûfe'de doğdu. Kaynaklarda adı yanlış olarak İbn Heysem, İbn Muteyyem ve İbn Mîtem şeklinde de geçmektedir. Mîsemî ve İbnü't-Temmâr diye de anılır. Sahâbî olan ve Hz. Ali'nin hilâfeti döneminde Kûfe'ye yerleşen büyük dedesi Mîsem et-Temmâr Hz. Ali'nin sadık taraftarlarından. İbn Mîsem tahsiline Kûfe'de başladı, daha sonra Basra'ya gidip hayatının büyük kısmını burada geçirdi. Basra emîrinin huzurunda Ebû'l-Hüzeyl el-Allâf ile ilmî tartışmalar yaptı. Ayrıca Dirâr b. Amr, Nazzâb ve Ali el-Esvârî ile çeşitli konularda münazaralarda bulundu. Hayyât'a göre Mu'tezile âlimleriyle sürdürdüğü fikrî mücadelelerde Şîa'nın imâmet görüşünü başarıyla savunmamıştır (*el-İntişâr*, s. 75, 104). Yahyâ b. Hâlid el-Bermekî'nin huzurunda düzenlenen ve Ebû Mâlik el-Hadramî, Hişâm b. Hakem, Ebû'l-Hüzeyl el-Allâf gibi değişik mezheplere mensup âlimlerin iştirakiyle gerçekleştirilen felsefe meclislerine katılan İbn Mîsem, İmâmiyye tarafından yedinci imam olarak kabul edilen Mûsâ el-Kâzım'ın ölmediğini ve

oğlu Ali er-Rızâ'nın gerçek imam olmadığını ileri süren vâkıfe grubunu "memtûre" (yağmurda ıslandıkları için pis kokan köpekler) diye adlandırmıştır (Ebû Halef el-Kummî, s. 92; Şehristânî, I, 169). İmam Ali er-Rızâ'dan doğrudan rivayette bulunan İbn Mîsem'in (Ebû Ca'fer et-Tûsî, *İhtiyâru maʿrifeti'r-ricâl*, s. 555) bazı kaynaklarda 179 (795) yılında öldüğü nakledilirse de Mûsâ el-Kâzım'ın (ö. 183/799) ölümü konusunu vâkıfe grubuyla tartıştığına ilişkin rivayet dikkate alınarak 183 yılından sonra vefat ettiği söylenebilir.

İbn Mîsem, İmâmiyye'nin imâmet görüşünü kelâmî açıdan temellendirmeye çalışan ilk Şîî âlimidir. Bununla birlikte çağdaşı Hişâm b. Hakem mezhep tarihçileri, Şîa tabakat yazarlarıncâ İmâmiyye'nin kurucusu olarak gösterilmekte ve şahsiyeti İbn Mîsem'den öne çıkarılmaktadır. Eş'arî ise irade sıfatı konusunda farklı görüş beyan eden Şîî fırkalarının ikincisinin,asih konusunda da üçüncüsünün imamı olarak İbn Mîsem'i gösterir (*Maḳâlât*, s. 42, 54). Kaynaklarda Hişâm b. Hakem ile İbn Mîsem'e müştereken nisbet edilen kelâmî görüşler şöylece özetlenebilir: Allah sonlu ve sınırlı bir varlıktır. Hareket-sükûn, yakınlık-uzaklık gibi maddî özellikler taşıması mümkündür. İlim sıfatı hâdistir ve ilâhî bilginin aksi zuhur edebilir. Bütün mâsiyetler ilâhî irade ile gerçekleşir. İrade zâtıdan ayırdır ve Allah için hareket âmilidir. Kâfirlerin küfre düşmesi Allah'ın onları buna zorlaması sebebiyledir. Kur'an, Hz. Peygamber'den sonra bazı ilâve ve çıkarmalar yapılmak suretiyle değiştirilmiştir. İman mârifet, ikrar ve itaat unsurlarından oluşur. Hz. Peygamber, adını ve soyunu belirterek Ali b. Ebû Tâlib'i halife tayin etmiş, ümmet ise buna muhalefet ederek onun yerine Ebû Bekir ve Ömer'i seçmiştir. Ümmet bu şekilde davranmakla en üstün olan kişiyi hilâfete seçmeme hatasını işlemiş, fakat günaha girmemiştir. Osman'dan teberri etmek gerekir. Ali'ye karşı savaşılanlar ise kâfir konumundadır.

Bu görüşlerinden anlaşıldığına göre İbn Mîsem ulûhiyyet konularında teşbih ve cebir akidesini benimsemiş, Kur'an'ın değiştirilmesi gibi aşırı ve iman bakımından tehlikeli bir iddiada bulunmuş, buna karşılık nassa rağmen hilâfete Ebû Bekir ve Ömer'i getirmelerinden dolayı ashabı tekfir etmemiş, böylece imâmet noktasında mutedil bir tavır ortaya koymuştur. Kaynaklarda İbn Mîsem'e *el-Kâmil fi'l-imâme*, *el-İstihkâk fi'l-imâme*, *Mecâlisü Hişâm b. Hakem*, *Kitâbü'n-Nikâh*,

Kitâbü'l-Müt'a ve *Kitâbü't-Ṭalâk* adlı eserler nisbet edilmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

Hayyât, *el-İntişâr*, s. 14, 75, 103, 104; Ebû Halef el-Kummî, *Kitâbü'l-Maḳâlât* (nşr. M. Cevâd Meşkûr), Tahran 1963, s. 92; Nevbahtî, *Fıraku's-Sî'a*, s. 9, 69; Eş'arî, *Maḳâlât* (Ritter), s. 42, 54, 516; Mes'ûdî, *Mürûcû'z-zeheb*, III, 379-381; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist* (Teceddüd), s. 223; İbn Hazm, *el-Faṣl* (Umeyre), V, 39-40; Ebû Ca'fer et-Tûsî, *İhtiyâru maʿrifeti'r-ricâl* (nşr. Hasan el-Mustafavî), Meşhed 1348 hş., s. 79-87, 262-263, 555; a.mlf., *Ricâlü't-Tûsî* (nşr. M. Sâdık Âlî Bahrülulûm), Necef 1381/1961, s. 58; a.mlf., *el-Fihrist*, Beyrut 1403/1983, s. 117; Şehristânî, *el-Milel* (Kılânî), I, 169; İbnü'l-Mutahhar el-Hillî, *er-Ricâl* (nşr. M. Sâdık Âlî Bahrülulûm), Necef 1392/1972, s. 135; Makrîzî, *el-Hıṭat*, II, 351; İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân*, IV, 265; a.mlf., *el-İşâbe* (Bicâvî), VI, 316-318; *Ediyyetü'l-ʿârifin*, I, 669; Tebrîzî, *Reyhânetü'l-edeb*, Tebriz, ts., VI, 50-52; Abdullah Feyyâz, *Târihu'l-İmâmiyye*, Beyrut 1395/1975, s. 77-78; W. Montgomery Watt, *İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri* (trc. E. Ruhi Fiğlalı), Ankara 1981, s. 198-199, 236; *Aʿyânü's-Sî'a*, VIII, 167; Abdullah Ni'me, *Felâsifetü's-Sî'a*, Beyrut 1987, s. 334-335; "İbn Mithâm", *El² Suppl.* (İng.), s. 393-394.



MUSTAFA ÖZ

İBN MİSKEVEYH

(ابن مسكويه)

Ebû Ali Ahmed b. Muhammed
b. Ya'kûb b. Miskeveyh el-Hâzin
(ö. 421/1030)

Ahlâk âlimi, filozof ve tarihçi.

Doğum tarihi ve yeri konusunda kesin bilgi yoktur. Şîî müellifi Hânsârî onun Rey'de dünyaya geldiğini ileri sürmektedir (*Ravzâtü'l-cennât*, s. 70); başta Muhammed Arkoun (Erkûn) ve Henry Corbin olmak üzere birçok çağdaş yazar da Hânsârî'yi takip etmiştir. İlk defa David Samuel Margoliouth, İbn Miskeveyh'in doğum yılını bazı karînelere dayanarak 330 (942) olarak vermiştir (*Lectures on Arabic Historians*, s. 137). Abdülâzîz İzzet 325 (937), Abdurrahman Bedevî de 320 (932) tarihini tercih etmektedir (*İbn Miskeveyh*, s. 79; *el-Hikmetü'l-hâlide*, neşredenin girişi, s. 21). Bu tarihlerden en uygun görüneni sonuncusudur. Zira İbn Miskeveyh'in Bûveyhî sarayında vezir Mühellebî tarafından ilk defa görevlendirilmesi 340 (952) yılına rastladığına göre böyle bir vazife için onun en az yirmi-yirmi beş yaşlarında olması gerekir. Ebû Ali künyesinin Şîî eğilimden geldiğini iddia edenler olmuştur (Muhsin el-Emîn, X, 164). Ancak asıl tanındığı İbn Miskeveyh'in isim, künye veya lakap oluşu hususu tartışmalıdır. Pehlevîce okunuşu Miskûye (Muskûye) olan ve genellikle Miskeveyh (Miskeveyhî) şeklinde Arap-